

УДК 336.145.1:330.330.837

Т. Е. ГОРОДЕЦЬКА, канд. екон. наук, доц., Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

АРХІТЕКТОНІКА БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Дана стаття присвячена інституційним аспектам бюджетної системи України. Розкрито зміст бюджетної системи як соціально-економічного інституту держави, тобто інституту загальносуспільного представництва. У публікації розглядається інституційна архітектура бюджетної системи з позицій формальних та неформальних інститутів, що визначають бюджетний процес, з метою ефективного управління бюджетними коштами. Визначено, що для ефективного здійснення реформи бюджетної системи як економічного інституту необхідною умовою має стати організація соціального контролю за всіма учасниками економічного процесу.

Ключові слова: Бюджетна система, інституційна теорія, бюджет, бюджетна архітектура, інституційна архітектура, бюджетна політика.

Вступ. Економіка України від самого початку становлення державності і здійснення реформи національного господарства через безліч об'єктивних і суб'єктивних причин потрапила у трансформаційну кризу, яка пов'язана з переходом від однієї моделі господарського механізму до іншої і має у своїй основі глибокий спад економіки. Як наслідок, маємо зростання безробіття й бідності, зниження рівня та якості життя населення.

Сьогодні зрозуміло, що величезний потенціал, на який вказували майже всі вітчизняні та зарубіжні вчені й експерти, після проголошення Україною незалежності реалізувати не вдалося. Трансформаційна криза показала, що реформи на основі задекларованої доктрини «laissez faire, laissez passer» призвели не до ринкової ефективної, а до стагфляційної рівноваги. Насамперед це викликано відсутністю належних державно-інституціональних заходів, які змогли б перевести економіку країни з площини адміністративно-командної у площину реалізації основних макроекономічних цілей ринкової економіки [1, с. 38].

Безумовно, економічний розвиток України значною мірою залежить від ефективності фінансової стратегії держави, що забезпечує стабільність і зростання добробуту. Одним з основних факторів впливу на зазначені вище структури та їхній подальший розвиток і перетворення в умовах неконтрольованої економіки є бюджетна політика держави як складова фінансової стратегії.

Аналіз останніх досліджень та літератури. Дослідженнями теоретичних і практичних аспектів розвитку інститутів бюджетної системи як інструменту економічного зростання, бюджетної архітектури на сучасному етапі займається ряд українських вчених, серед них О. Амоша, В. Геєць,

А. Гриценко, Т. Єфіменко, В. Корнеєв, Л. Лисяк, І. Луніна, І. Лютий, Л. Тарангул, І. Чугунов, А. Чухно, О. Яременко та інші.

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних учених у сфері побудови інституту бюджетної політики з позицій інституційної архітектури можна назвати праці М. Афанасьєва, О. Богачової, А. Вагнера, А. Ілларіонова, Дж. М. Кейнса, Т. Ковальової, А. Лаврова, В. Лебедева, М. Малкиної, Д. Норта, В. Родіонової, М. Ходоровича та інших. Однак попри наявність численних наукових розробок сьогодні ще не повною мірою використовуються можливості інститутів бюджетної системи в системі державного регулювання та характеристики інституційного середовища країни.

Мета досліджень, постановка проблеми. Метою статті є дослідження інституційної архітектури бюджетної системи з позицій формальних та неформальних інститутів, а також визначення напрямів підвищення ефективності управління бюджетними коштами.

Основні результати дослідження. Важливою умовою наукової обґрунтованості економічної стратегії є правильне розуміння закономірностей суспільно-економічного розвитку. На сучасному етапі ця вимога набула такої форми, як співвідношення індустріального та постіндустріального типів розвитку.

Слід зазначити, що «проблема співвідношення індустріального та постіндустріального розвитку доволі складна. Наприклад, ми ще не побудували у повній мірі ринкову економіку, ще не діє у повній мірі ринковий механізм, а нова економіка веде до підриву ринкового господарства. Однак це ніяк не означає, що ми повинні облишити одне і робити зовсім інше. Навпаки, ринкова економіка довела свої переваги, і наша країна повинна використовувати її становлення й розвиток для досягнення такого рівня господарського зростання, нематеріального виробництва та встановлення творчого характеру праці, тобто здійснити перехід від людини економічної до людини творчої, що неминуче призведе до підриву ринкової економіки» [2, с. 19–21].

Таким чином, у процесі здійснення реформ необхідно прогнозувати й економічні наслідки бюджетної політики, що визначатимуть зміни архітектури бюджетної системи як інституту.

Необхідно також зазначити, що інституціональна теорія по-новому розглядає питання щодо ролі і впливу соціальних параметрів розвитку економіки на процеси ринкових перетворень, тобто визначальним напрямом реформ повинно стати поєднання соціальної справедливості з економічною ефективністю. Актуальність цього напрямку економічних перетворень обґрунтована самою сутністю інституційних перетворень, що полягають у висуванні на передній план соціальних інтересів.

Відповідно до постулатів інституціоналізму, поведінка суб'єктів господарювання, рух попиту й пропозиції, динаміка економічного зростання,

функціонування ринкових і адміністративних механізмів, управління «транзакціями» – все це залежить від діючих у суспільстві інститутів. Основне їх призначення і зміст функціонування полягають в організації взаємин між людьми. Сучасне розвинене соціально-економічне життя було б неможливим без інститутів: суспільство являло б собою безліч не пов'язаних один з одним сегментів, груп, індивідів. Розвиток і ускладнення соціально-економічних відносин відбувається разом з еволюцією інститутів. Відповідно, ігнорування ролі і значення інститутів, їхньої ієрархії, так само як і інституційних змін, споконвічно прирікають реформи на невдачу [3, с. 15].

Оскільки інституціональна теорія визнає підвищення ролі держави в реалізації програм, спрямованих на економічний розвиток суспільства, то, виходячи з того, що бюджет забезпечує виконання державою своїх функцій, бюджетна система може виступати як економічний інститут, який змінюється разом з усією інституційною системою.

Інститут у бюджетній системі – це правила, норми взаємодії та взаємозв'язку між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, які відображають ієрархію відносин у бюджетній системі, стійкість правил і фінансових норм, умови поведінки і обмеження фінансових дій із застосуванням санкцій.

Під правилами в бюджетній системі розуміється розпорядження, забезпечене відповідним механізмом дій, прописаним в нормативно-правових актах, що регулюють відносини між юридичними та фізичними особами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування з приводу утворення, розподілу і використання централізованого фонду грошових коштів [4].

Таким чином, економічна сутність бюджетної системи як інструменту регулювання розвитку економіки в умовах трансформаційних перетворень полягає у використанні бюджетної архітекtonіки, що визначається оптимальними співвідношеннями елементів системи для впливу на динаміку економічного розвитку.

Зазначимо, що інституційна рівновага передбачає, насамперед, стійку динамічну рівновагу, зокрема, збалансованість бюджетної системи у середньостроковій перспективі. Тобто, з точки зору інституційного підходу бюджетне регулювання є динамічною системою, що постійно вдосконалюється та адаптується до основних завдань соціально-економічного розвитку. Таким чином, поняття «адаптивна інституційна архітекtonіка бюджетної системи», ґрунтується на системі бюджетного регулювання та враховує оптимальні співвідношення елементів зазначеної системи і циклічність соціально-економічного розвитку.

Зазначимо, що за інституціональною теорією бюджетна система – це соціально-економічний інститут держави, тобто інститут загальносуспільного

представництва. Виходячи з цих характеристик, підкреслимо, що бюджет як категорію «інститут» характеризують такі ознаки: законодавча регламентація, відповідальність за порушення «правил гри», віртуальність, структурованість, об'єктивність існування.

Державне регулювання, з одного боку, виконує роль системотворчого ядра інституціоналізму, визначаючи його доцільні параметри і сучасні форми (інакше кажучи, активно впливаючи на формальні прояви інституціоналізму), а з іншого боку, – влітається в більш загальні суспільні регулятивні механізми, що включають у себе і неписані поведінкові норми, традиції (тобто приймає як даність існуючі неформальні прояви інституціоналізму, впливаючи на них опосередковано) [5, с. 50].

Слід зазначити, що інституційні зміни – найважчі та найтриваліші, і якщо не врахувати цього фактора, то законодавство можна змінювати щодня, а ефект буде той же самий.

Особливістю інституційних реформ в Україні є здійснення їх «зверху», що до певної міри було неминучим через відсутність у країні власного природного «поля» розвинених ринкових відносин природним еволюційним шляхом [6, с. 76].

На думку В. Корнеєва, простежуються щонайменше дві особливості запровадження інституційних змін у новітній економічній історії України [7, с. 87].

По-перше, протягом 90-х років внаслідок падіння середньостатистичного життєвого рівня реакція на звуження економічної свободи виявилася більш чіткою і приземленою, ніж на розширення дозволених меж соціально-політичного вибору.

По-друге, в умовах перехідного періоду, з чітко вираженим суб'єктивним чинником прискорення чи гальмування реформ, часто формальні інституційні норми перетворюються на неформальні, із підтекстом особистих і приватних стосунків. Жорсткість формальних вимог (законів, постанов, наказів) немовби нівелюється лояльністю в окремих випадках. Залежно від сили тиску, лобіювання своїх інтересів, такі «окремі випадки» можуть перетворюватися в масові. Відомі непоодинокі приклади надання пільг в оподаткуванні, «сприяння» під час проходження митних процедур, отримання вигідних фінансових і товарних ресурсів.

Як свідчить досвід останніх років, будь-які формальні інститути, потрапляючи в українське середовище, відразу ж пронизуються неформальними відносинами та особистими зв'язками. Через це вони втрачають здатність виконувати своє головне призначення – слугувати загальним «правилами гри». Тому радикальна і швидка зміна попередньої системи інститутів, що зачепила тільки частину формальних норм і правил, призвела у нашій країні до катастрофічної неузгодженості у функціонуванні

формальних і неформальних інститутів. Як відомо, після прийняття юридичних рішень формальні правила можуть змінитися в одну мить, за словами Д. Норта, «за одну ніч» (зміни в конституції, законодавстві) [8, с. 55].

Таким чином, інституційні аспекти бюджетної системи включають сукупність формальних і неформальних норм і правил, які координують відносини суб'єктів бюджетної системи, організацій, факторів, що здійснюють фінансові операції і одночасно є суб'єктами управління фінансами [4].

Становлення нової системи інститутів держави після краху попередньої соціально-економічної системи відбувалося повільніше, ніж зміни в економічних відносинах. Вакуум інституцій ринкової економіки змінювався стихійно виникаючими інститутами саморегулювання і розв'язання питань у стосунках між економічними агентами. Формування ринкових відносин відбувалося за недостатнього інституційного забезпечення розвитку підприємництва, захисту контрактів, що гальмувало становлення ефективних відносин у сфері конкуренції та власності [9, с. 33–34].

На нашу думку, не тільки незбалансованість української бюджетної системи, а до того, ж і невміння держави розпоряджатися своїми доходами, не сприяють досягненню збалансованості інтересів бюджету і конкретного платника податків, й навпаки зумовлюють їх схильність до опортуністичних дій. Все це і обумовлює особливості конфлікту інтересів між учасниками бюджетного процесу та призводить до наявності тіньового сектора, що не сприяє стійкості економічної системи та досягненню макроекономічної рівноваги.

Виходячи із сучасних положень економічної теорії важливим у зв'язку з цим є використання принципів інституційної архітекtonіки бюджетної системи.

Інституційна архітекtonіка – це структура інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення в їх співвідношеннях з суттю і загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи. У цьому визначенні відображені і об'єктивні, внутрішньо властиві системі відносини, і значення суб'єктів у перетворюючої діяльності, і необхідність її побудови згідно з внутрішніми закономірностями системи. Інституційна архітекtonіка об'єднує в собі значення глибинної інституційної структури, мистецтва інституційного будівництва та загального естетичного плану побудови цілісної системи інститутів [10, с. 27].

Структурно-функціональна диференціація бюджетної архітекtonіки являє собою конкретизацію ідей фінансової теорії щодо співвідношення її складових і реалізується через відповідні інституційні форми і процеси. До основних підходів інституціоналізації бюджетної архітекtonіки відносяться: бюджетна архітекtonіка, розглянута як наука, що обумовлює найбільш оптимальні бюджетні співвідношення; як сукупність загальносистемних імперативів і домінант, реалізація яких суттєво впливає на соціально-економічний розвиток

суспільства; як інституційний процес, здійснюваний за допомогою управлінських рішень, результатом якого є забезпечення збалансованості бюджету і добробуту суспільства [11, с. 74].

Розвиток інституту бюджетної політики, що включає цілеспрямоване формування норм, правил, інститутів, властивих умовам трансформаційного процесу сприятиме вирішенню проблем, що існують у сфері державних фінансів. Архітектоніка бюджетної політики має створювати інституційні умови функціонування фінансової моделі в суспільстві, заснованої на правилах, нормах, організаційних структурах, які в сукупності повинні цілеспрямовано формувати механізм впливу на економічне зростання, сприяти підвищенню добробуту суспільства. Підвищення ефективності механізму функціонування інституту бюджетної політики вимагає врахування трансакційних витрат і створення основ для їх зниження в умовах трансформаційного періоду; необхідно виділяти витрати бюджетного процесу, обумовлені постійними змінами, що вносяться в процесі реалізації бюджетної політики.

Важливим є створення інституційних умов для оптимізації бюджетної системи, формування ефективної системи державних фінансів. Удосконалення бюджетної політики передбачає використання системи відповідних показників впровадження оцінки її ефективності, що дозволить внесення необхідних інституційних змін в бюджетне середовище. Розвиток інституту бюджетної політики має відігравати провідну роль в ініціюванні змін у системі державних фінансів, тобто мати функцію системоутворюючої складовою вдосконалення бюджетної системи, бюджетного процесу та бюджетних відносин, він призначений для визначення концептуальних засад, стратегічних і тактичних цілей та завдань бюджетних перетворень згідно стратегії довгострокового соціально-економічного розвитку [12].

Аналіз інституційної архітектоніки неможливий без проведення певної класифікації складових її інститутів. Класифікація завжди є важливим попереднім етапом дослідження, бо дозволяє не тільки упорядкувати існуючі уявлення, а й показати, які елементи можуть бути включені в ті чи інші системи, а також визначити координати системи в просторі та часі. Значення класифікації інститутів пов'язано і з конкретними проблемами проведення інституційних реформ. Так, досвід проведення реформ в Україні показує, що у реформаторів немає чіткого уявлення про те, які ринкові інститути необхідні в першу чергу, а які – є похідними від них. Які інститути виникають спонтанно, а які створюються в процесі цілеспрямованої роботи. При такому підході формування ринкових інститутів носить несистемний характер, що виступає стримуючим фактором проведених реформ [13].

В силу різної класифікації інститутів, архітектоніка інституційної системи являє собою складну конструкцію. Залежно від цілей аналізу і

конкретної ситуації можна вести мову про функціональну архітектоніці, структурної архітектоніці, ринкової архітектоніці, змішаної архітектоніці, мікроархітектоніки або макроархітектоніке інституційних систем. Таке різноманіття архітектонічних структур пов'язано з розширюється різноманітністю самої інституційної системи. Поки що для країн з перехідною економікою об'єктивно задано така будова інституційної системи, яке поєднує в собі залишкові форми інститутів командної економіки і формуються інститути ринкової економіки [14].

Висновки. Цілком очевидно, що для ефективного здійснення реформи бюджетної системи як економічного інституту необхідною умовою має стати організація соціального контролю за всіма учасниками економічного процесу, з обов'язковим застосуванням покарань, передбачених за порушення законодавства. Існування бюджетної системи як інституту припускає також функціонування організації, здатної ефективно контролювати фактичне виконання законодавчо зафіксованих правил і застосування до порушників визначених мір відповідальності. Протидіяти негативним тенденціям кланових інституційних перетворень може і сама соціальна організація суспільства, наділена правом демократичного вибору і зняття своїх керівників.

Список літератури: 1. Пустовийт Р. Трансформационный кризис в Украине: оценка с позиций институциональной теории // Экономика Украины. – 2004. – № 1. – С. 38–44. 2. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе // Экономика Украины. – 2004. – № 4. – С. 15–23. 3. Кучуков Р. Экономическая политика: институциональный подход / Р. Кучуков, А. Савка // Экономист. – 2004. – № 4. – С. 15–24. 4. Шипунова В. В. Институциональный подход к формированию доходов бюджета / В. Шипунова // Муниципальная экономика, 2012, № 3. – С.16–21. 5. Новицкий В. Институционализм в диалектике современного экономического развития // Экономика Украины. – 2005. – № 7. – С. 49–58. 6. Дугинец А.В. Особенности институциональных реформ в Украине // Экономика та підприємництво. – 2002. – № 1. – С. 76–82. 7. Корнеев В. В. Институційні орієнтири ринкових перетворень // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 3. – С. 82–90. 8. Прутская Е. Неучтенные факторы украинских реформ // Экономика Украины. – 2002. – № 8. – С. 51–55. 9. Шовкун І.А. Передумови інноваційного розвитку економіки з позицій інституціонального підходу // Екон. теорія. – 2004. – № 4. – С. 22–38. 10. Гриценко А.А. Институциональная архитектура как новое научное направление // Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований. – Х.: Форт, 2008. – С. 20–33. 11. Макогон В. Д. Бюджетна архітектоніка як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства // Проблеми економіки. – 2012. – № 4 – С. 73–77. 12. Лысяк Л.В. Бюджетная политика в системе государственного регулирования экономики // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/institutsionalnyi-podkhod-k-formirovaniyu> 13. Ксифилинова Е. М. Формирование единого институционально-сетевое экономического пространства самоорганизующихся систем туристских комплексов // Научно-технический сборник «Коммунальное хозяйство городов». – № 102(2012). – С. 460–470. 14. Шамхалов Ф. Государство и экономика. Основы взаимодействия. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2005. – 727 с.

Bibliography (transliterated): 1. Pustoviyt R. Transformatsionnyy krizis v Ukraine: otsenka s pozitsiy institutsionalnoy teorii. – Ekonomika Ukrayny. – 2004. – No 1. – P. 38–44. 2. Chuxno A. Aktualnye problemy strategii ekonomicheskogo i sotsialnogo razvitiya na sovremennom etape. – Ekonomika Ukrainy. – 2004. – No 4. – P. 15–23. 3. Kuchukov R. Ekonomicheskaya politika: institutsionalnyy podhod. – Ekonomist. – 2004. – No 4. – P. 15–24. 4. Shipunova V. V. Institutsionalnyy podhod k formirovaniyu dohodov budcheta. – Munitsipalnaya ekonomika. – 2012. – No 3. – P. 16–21. 5. Novitskiy V. Institutsionalizm v dialektike sovremennogo ekonomicheskogo razvitiya. – Ekonomika Ukrainy. – 2005. – No 7. – P. 49–58. 6. Duginets A.V. Osobennosti institutsionalnykh reform v Ukraine. – Ekonomika ta pidpriemnitstvo. – 2002. – No 1. – P. 76–82. 7. Korneev V.V. Institutsiyini orientiri rinkovix pepetvopen. –

Ekonomika i prognozuvannya. – 2002. – No 3. – P. 82–90. 8. Prutskaya E. Neuchtennye faktory ukrainiskix reform. – Ekonomika Ukrainy. – 2002. – No 8. – P. 51–55. 9. Shovkun I.A. Peredumovi innovatsiynogo rozvitku ekonomiki z pozitsiy institutsionalnogo pidxodu. – Ekon. teoriya. – 2004. – No 4. – P. 22–38. 10. Gritsenko A.A. Institutsionalnaya arxitektonika kak novoe nauchnoe napravlenie. – Institutsionalnaya arxitektonika i dinamika ekonomicheskix preobrazovaniy. – Kharkov: Fort, 2008. – P. 20–33. 11. Makogon V. D. Budchetna arxitektonika yak instrument reguluvannya sotsialno-ekonomichnogo rozvitku suspilstva – Problemi ekonomiki. – 2012. – No 4 – P. 73–77. 12. Lysyak L.V. Brodchetnaya politika v sisteme gosudarstvennogo regulirovaniya ekonomiki [Elektronnyy resurs]. – Rechim dostupu: Nauchnaya biblioteka disserratsiy i avtoreferatov disser. <http://www.dissercat.com/content/institutsionalnyi-podkhod-k-formirovaniyu>. Ksifilinova E. M. Formirovanie edinogo institutsionalno-setevogo ekonomicheskogo prostranstva samoorganizuushixsya sistem turistskix kompleksov. – Nauchno-texnicheskij sbornik «Kommunalnoe hozyaystvo gorodov». – No 102(2012). – P. 460–470. 14. Shamxalov F. Gosudarstvo i ekonomika. Osnovy vzaimodeystviya. – Moscow: ZAO «Izd-vo «Ekonomika», 2005. – 727 p.

Надійшла (received) 23.12.2014

УДК 330.1+168.522

В. В. ГРИНЕНКО, канд. экон. наук, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. О.М. Бекетова

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ДЕНЕГ НА ИНТЕГРАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ ЧЕЛОВЕКА

Интегральная экономика человека (integral economics of man) – это экономика нового типа, в которой для повышения качества и продолжительности жизни каждого человека интегрированы, то есть, обобщены на новом, высшем уровне, в кратчайшие сроки все достижения науки и практики во всем мире. В отличие от других экономик, в интегральной экономике человека главная фигура – это сам человек, удовлетворение его прав и потребностей, повышение благосостояния, качества и продолжительности жизни. В статье проанализированы история денег, запасы золота, валюты и других богатств Украины, Европейского союза, всего мира. Рассчитаны темпы роста мирового богатства.

Ключевые слова: интегральная экономика человека, индикаторы, баланс индикаторов, статистика, ресурсы, богатство.

Введение. В экономике деньги, золото и богатство играют исключительно важную роль. До сих пор считается, что старейшие «настоящие» деньги в виде первых монет появились в Древнем Китае в 12 веке до Р.Х. [4].

Однако нами установлено, что еще в 2112–2094 годах до Р.Х. в Древнем Шумере в «Законах «Ур-Намму» [15] в качестве достижений своего времени впервые были приняты для всех платежей, налогов и сборов стандартные весовые металлические деньги – гири «шекели» (по 8,4 г. серебра) и «мины» (по 505 г.). Впоследствии для удобства обращения стандартные гири – «шекели» и «мины» были заменены на привычные для нас монеты. Металлические деньги древнего государства Ур послужили образцом для введения «настоящих» денег сначала в окружающих странах, а затем и во всем мире (включая одни из древнейших денег – древние израильские шекели). В августе 2011 года мы еще раз проверили по стендам и опубликованным